

OSOBA JEZUSA CHRYSTUSA W RELACJI DO BOGA OJCA WEDŁUG ŚWIĘTEGO IRENEUSZA Z LYONU²³⁴

Artur ALEKSIEJUK

Chrześcijańska Akademia Teologiczna
w Warszawie, Varšava, Poľská republika

Św. Ireneusz prawdopodobnie urodził się około roku 140, a zmarł śmiercią męczeńską około roku 202. Prawdopodobnie pochodził on z Frygii lub ze Smyrny, o czym wydaje się świadczyć jego dobra znajomość wspólnoty w tym mieście, a zwłaszcza znajomość ze św. Polikarpem, o którym wiemy, że był nauczycielem młodego Ireneusza. Po męczeńskiej śmierci Potinusa, biskupa Lugdunum, w 177/ 178 r., Ireneusz został jego następcą i sprawował swoją posługę w czasie panowania cesarza Marka Aureliusza.²³⁵

W swojej pracy duszpasterskiej św. Ireneusz koncentrował się na dwóch zasadniczych problemach: misji wśród celtyckiej ludności Galii oraz zwalczaniu poglądów gnostyckich.²³⁶ Działalność ewangelizacyjna Ireneusza sięgała nawet brzegów Renu. Chcąc mieć lepszy kontakt z ludnością celtycką nauczył się nawet języka mieszkańców Galii. Z kolei zwalczając gnostycyzm napisał dzieło zatytułowane *Zdemaskowanie i odparcie fałszywej gnozy*, które powstało prawdopodobnie w latach 180 – 185. W tym traktacie teologicznym przedstawił genezę powstania gnostycyzmu i podjął polemikę z jego głównymi ideami. Pragnąc usystematyzować teologię chrześcijańską oraz przedstawić jej prawowierny wykład napisał także dzieło *Wykład nauki apostoelskiej*.²³⁷ Biskup Lyonu tworzył w języku greckim, świetnie orientował się w poglądach filozofów chrześcijańskich i pogańskich, a nawet – co zauważa Hamman –

²³⁴ Tento článok bol prezentovaný v rámci medzinárodnej vedeckej konferencie *Kánonické dedičstvo I. všeobecného snemu* konanej 24. novembra 2015 v Prešove.

²³⁵ ALTANER, B. - STUIBER, A. *Patrologia: życie, pisma i nauka Ojców Kościoła*. 1. ed. [przeł. P. Pachciarek]. Warszawa : PAX, 1990. p. 186.

²³⁶ CZĘSZ, B., 1984. Schemat polemiki z Marcjonem u Ireneusza z Lyonu i Eznika z Kolb. In: *Vox Patrum*. Lublin : KUL, 1984, Vol. 4., No. 6-7. p. 71-80. ŚPIKOWSKI, W. 1933. Polemika św. Ireneusza z gnostykami o Bogu. In: *Collectanea Theologica*. Lwów, 1933, Vol. 14., No. 1-2., p. 38-92.

²³⁷ ALTANER, B. - STUIBER, A. *Patrologia: życie, pisma i nauka Ojców Kościoła*. 1. ed. [przeł. P. Pachciarek]. Warszawa : PAX, 1990. p. 187-189.

zdarza mu się nawet cytować Homera.²³⁸ To wszystko wskazuje, że św. Ireneusz – podobnie jak większość myślicieli chrześcijańskich w drugim wieku – wywodził się z kręgu kultury greckiej, przejmując z niej język, a wraz z nim sposób myślenia i postrzegania świata.

Chociaż św. Ireneusz był bezkompromisowym obrońcą ortodoksji na podstawie tonu wypowiedzi w jego dziełach można postawić tezę, że był on człowiekiem stosunkowo łagodnym, dążącym do zgody, zawsze mającym na uwadze dobro Kościoła. Przykładem mogą być jego wysiłki zmierzające ku pojednaniu z Kościołem zwolenników szerzącego się we Frygii montanizmu.²³⁹ Montanizm pojawił się także w Galii za sprawą Alkibiadesa. Choć Ireneusz montanistą nie był, ani też nie widać wpływów montanizmu w jego teologii, to jednak – co może być zaskakujące – nie zdobył się on na radykalne potępienie tego ruchu w łonie chrześcijaństwa. Z montanistami starał się raczej prowadzić dialog, a nie wojnę. Wyrazem tej postawy była jego podróż do Rzymu w roku 177, podczas której pragnął przekonać biskupa rzymskiego Eleutera do załagodzenia kontrowersji powstałych pomiędzy Kościołem w Rzymie, wspólnotami montanistycznymi we Frygii i Galii.²⁴⁰ Dążenie ku zgodzie można dostrzec także w jego listach wysłanych do biskupa Rzymu Wiktora, gdzie namawia go do dialogu w celu rozwiązania sporu o datę świętowania Wielkanocy, który rozgorzał między Kościołem w Azji Mniejszej a Kościołem rzymskim.²⁴¹

Porównując twórczość św. Ireneusza z twórczością współczesnych jemu apologetów można dostrzec, że bardziej niż inni interesował się on tematem relacji pomiędzy Ojcem i Synem w Trójcy Świętej. Ową relację określał mianem współistnienia. Syn Boży w jego nauczaniu jest przedstawiony jako samodzielny byt (tzw. Logos zewnętrzny) jeszcze przed aktem kreacji

²³⁸ HAMMAN, A. G. *Życie codzienne pierwszych chrześcijan*. 1. ed. [przeł. A. Guryn, U. Sudolska]. Warszawa : PAX, 1990. p. 230.

²³⁹ CZĘSZ, B., 1984. Schemat polemiki z Marcjonem u Ireneusza z Lyonu i Eznika z Kolb. In: *Vox Patrum*. Lublin : KUL, 1984, Vol. 4., No. 6-7. p. 71-80. ROMANOWSKI, W. 1933. Nauka św. Ireneusza Lyonńskiego o Kościele. In *Elpis*. Warszawa. 1933, Vol. 7., p. 149-160.

²⁴⁰ BALWIERZ, M. 1986. Stosunek św. Ireneusza do innowierców. In: *Vox Patrum*. Lublin : KUL, 1986, Vol. 6., No. 10., p. 137-163.

²⁴¹ RAUSCHEN, G. 1904. *Zarys patrologii ze szczególnym uwzględnieniem historii dogmatów*. 1.ed. [przeł. ks. J. Gajkowski]. Warszawa : Skład Główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, 1904. p. 234 + 12 (Rejestr).

kosmosu. Współcześni mu apologeci twierdzili, zgodnie zresztą z intuicją Filona z Aleksandrii, że narodziny Syna Bożego, czyli moment wyłonienia się Logosu z Boga Ojca, a co za tym idzie, zróżnicowanie pomiędzy Bogiem Ojcem a Synem Logosem, następuje w związku z kreacją kosmosu. W trakcie stworzenia świata Logos wyłania się z Ojca będąc Jego pośrednikiem i siłą w kreowaniu stworzenia (Logos zewnętrzny). Przed kreacją kosmosu Logos pojmowany jest przez nich jako mniej lub bardziej niesamodzielna część Boga (tzw. Logos wewnętrzny). Według św. Ireneusza samodzielne istnienie Syna nie zaczyna się dopiero wraz z rozpoczęciem stwarzania bytów. Wyłonienie się Syna z Ojca nie jest zależne od aktu kreacji. Bóg zrodził z siebie Syna zupełnie niezależnie od ekonomii stworzenia, bowiem w momencie rozpoczęcia kreacji Logos istniał już na zewnątrz Boga jako byt w pełni zaktualizowany. Ireneusz pisał: „Trzeba więc Bogu wierzyć we wszystkim. We wszystkim bowiem Bóg jest prawdomówny. A więc i w tym, że, że dla Boga Syn istnieje nie tylko zanim się objawił w świecie, ale także zanim świat powstał.”²⁴² Mówiąc o zjawieniu się Syna w świecie biskup Lyonu nie miał więc na myśli przyjścia Logosu w ciele, ale przyjście Syna w roli Stwórcy do powstającego dopiero świata. Innymi słowy, Syn nie został zrodzony dopiero wtedy, gdy Bóg postanowił wysłać go do świata jako kreatora wszechświata, lecz zanim kosmos został stworzony. Początek samodzielnego istnienia Syna na wewnątrz Boga wyprzedza zatem akt kreacji świata. Zrodzenie Syna – Logosu jest więc niezależne od stworzenia bytów przez Boga. Chcąc przekonać się o tym, że powyższa interpretacja jest zasadna, należy przyjrzeć się kolejnym jego wywodom.

Według Ireneusza już na początku *Księgi Rodzaju* czytamy o samodzielnym istnieniu Syna Bożego, niezależnym od początku kreacji wszechświata: „Jako pierwszy prorokował to Mojżesz z słowach po hebrajsku: *Barasith bara Elovim basan benowam samenthares*, a co się tłumaczy (na ormiański): Syn (był) na początku, następnie Bóg stworzył niebo i ziemię.”²⁴³ A więc jak widać najpierw istniał Syn, a dopiero potem rozpoczęła się kreacja nieba i ziemi. Biskup Lyonu nie napisał, że Bóg zrodził Syna, aby ten pośredniczył w procesie tworzenia. W

²⁴² IRENEUSZ Z LYONU. 1997. *Wykład nauki apostoelskiej*. 43. 1. ed. [przeł. W. Myszor]. Kraków : WAM, 1997. p. 61.

²⁴³ IRENEUSZ Z LYONU. 1997. *Wykład nauki apostoelskiej*. 43. 1. ed. [przeł. W. Myszor]. Kraków : WAM, 1997. p. 61.

tym tekście nie widać zależności pomiędzy zrodzeniem Syna Bożego a działalnością stwórczą Boga. Jest raczej oddzielenie początku istnienia Syna od początku „nieba i ziemi”. Ireneusz stwierdził następnie, że Syn jest przed słońcem i jutrzenką, przez co należy rozumieć, iż Jego zrodzenie nastąpiło jeszcze przed stworzeniem świata, ponieważ świat i słońce zostały stworzone równocześnie: „Poświadcza to także prorok Jeremiasz mówiąc: *przed jutrzenką zrodziłem cię i przed słońcem trwa imię twoje.*”²⁴⁴

W przekonaniu ludzi Syn Boży zaczyna istnieć jednak dopiero w momencie powstania świata i objawienia się ludziom. „Dla Boga bowiem istnieje Syn na początku, przed powstaniem świata; dla nas zaś teraz, gdy się objawia.”²⁴⁵ Poznanie istot ludzkich nie może bowiem osiągnąć istnienia Syna nie powiązanego z istnieniem świata. Skoro coś istnieje ponad człowiekiem, to tak jakby dla ludzi nie istniało, stąd też bierze się pogląd, iż Syn Boży wyłania się z Ojca dopiero w momencie powstania świata. Syn zaczyna istnieć dla nas dopiero wtedy, kiedy my sami zaczynamy istnieć i kiedy otrzymujemy możliwość poznania Jego istnienia. Dzięki objawieniu się Syna ludziom możemy spojrzeć ponad stworzonym światem i zrozumieć, że Syn Boży istniał samodzielnie jeszcze przed powstaniem kosmosu, istniał jako pierworodny Syn Boga, stając się później początkiem wszelkiego stworzenia. Synem Bożym jest boski Logos. Prawdę tę czerpiemy z objawionych Słów Boga, przekazanych nam przez Jana: „Na początku było Słowo i Słowo było u Boga, wszystko przez niego się stało, a bez niego nic się nie stało co się stało.” (J 1, 1-3).²⁴⁶

Przywołanie przez św. Ireneusza słów *Prologu Ewangelii według św. Jana* nie jest przypadkowe. Św. Jan apostoł bardzo jasno wyraził pogląd w kwestii preegzystencji Logosu, preegzystencji tożsamej z wiecznym istnieniem Boga. Logos będąc „na początku” transcenduje początek kosmosu, a Jego istnienie jest nieuwarunkowane początkiem wszechświata. Istnienie wszechświata jest jednak uwarunkowane istnieniem Logosu. Logos nie jest więc demiurgiem. Św. Ireneusz, podobnie jak św. Jan Ewangelista, ujął istnienie Logosu w oderwaniu

²⁴⁴ IRENEUSZ Z LYONU. 1997. *Wykład nauki apostoelskiej*. 43. 1. ed. [przeł. W. Myszor]. Kraków : WAM, 1997. p. 62.

²⁴⁵ IRENEUSZ Z LYONU. 1997. *Wykład nauki apostoelskiej*. 43. 1. ed. [przeł. W. Myszor]. Kraków : WAM, 1997. p. 62.

²⁴⁶ IRENEUSZ Z LYONU. 1997. *Wykład nauki apostoelskiej*. 43. 1. ed. [przeł. W. Myszor]. Kraków : WAM, 1997. p. 62.

od istnienia wszechświata. W refleksji lyońskiego hierarchy początek Logosu transcenduje początek kosmosu. Ireneusz zwraca się zatem ku logosofii *Prologu Ewangelii według św. Jana* i w tym właśnie kontekście można lepiej zrozumieć, dlaczego cytowanie przez apologetę słów *Prologu* nie było przypadkowe. Pewnie między innymi z tego powodu „Ireneusz przedstawia się jako wierny interpretator Tradycji i przejętej od niej reguły wiary.”²⁴⁷

Św. Ireneusz głosząc samodzielne istnienie Logosu jeszcze przed kreacją wszechświata, zrezygnował tym samym z akcentowania dwóch stanów Logosu: stanu przed wydzieleniem z Boga (tzw. Logos wewnętrzny) oraz stanu po wydzieleniu z Boga (tzw. Logos zewnętrzny). W ten sposób odszedł od logosofii Filona z Aleksandrii, który głosił, że w Bogu istnieje odwiecznie Jego Umysł, Rozum – boski Logos, który jest Synem Bożym i zarazem drugim Bogiem, bezwzględnie podporządkowanym Ojcu.²⁴⁸ Według Filona przed aktem stworzenia świata Logos istnieje w Bogu jako boski Umysł, Myśl Boga i Mądrość – tzw. Logos wewnętrzny (gr. *logos endiathetikos*),²⁴⁹ zaś podczas stwarzania posługiwał się swoim Słowem – tzw. Logosem zewnętrznym (gr. *logos prophorikos*), który aleksandryczyk przyrównywał do wypływającej z ust Boga rzeki.²⁵⁰ Według św. Ireneusza cechy przypisane Logosowi wewnętrznemu i zewnętrznemu przez Filona są właściwie jednakowe, ponieważ odwiecznie Logos posiada takie same cechy. Z tego zaś płynie kolejny wniosek, że nie ma istotnej różnicy pomiędzy poszczególnymi okresami istnienia Logosu. Co najwyżej można mówić o różnych funkcjach spełnianych przez Logos. Raz jest Logos zatem Rozumem Boga, innym razem

²⁴⁷ PADOVESE, L. 1994. *Wprowadzenie do teologii patrystycznej*. 1. ed. [przeł. A. Baron]. Kraków : WAM, 1994. p. 46.

²⁴⁸ PHILO_1. 1993. Allegorical Interpretation II. Book 3, 83. In: *The Works of Philo Judaeus*. [online]. [transl. from the Greek by Ch. D. Yonge]. London : H. G. Bohn, 1854-1890. [2015-12-07]. Dostępny w: <http://www.earlychristianwritings.com/yonge/book3.html>. PHILO_2. 1993. Allegorical Interpretation III. Book 4, 207-208. In: *The Works of Philo Judaeus*. [online]. [transl. from the Greek by Ch. D. Yonge]. London : H. G. Bohn, 1854-1890. [2015-12-07]. Dostępny w: <http://www.earlychristianwritings.com/yonge/book4.html>.

²⁴⁹ PHILO_4. 1993. On the Virtues. Book 31, 62. In: *The Works of Philo Judaeus*. [online]. [transl. from the Greek by Ch. D. Yonge]. London : H. G. Bohn, 1854-1890. [2015-12-07]. Dostępny w: <http://www.earlychristianwritings.com/yonge/book31.html>.

²⁵⁰ PHILO_3. 1993. On Dreams, That They are God-Sent. Book 21, II., 236-243. In: *The Works of Philo Judaeus*. [online]. [transl. from the Greek by Ch. D. Yonge]. London: H. G. Bohn, 1854-1890. [2015-12-07]. Dostępny w: <http://www.earlychristianwritings.com/yonge/book21.html>.

siłą kreującą wszechświat, ale przez cały czas jest to ten sam Logos, posiadający nieustannie te same cechy. O tym, że właśnie w ten sposób św. Ireneusz postrzegał Logos, przekonuje jego rezygnacja z porównania Logosu do słowa posiadanego przez człowieka, które funkcjonuje najpierw jako myśl człowieka w jego wnętrzu, a potem jest wypowiedziane na zewnątrz, przyjmując formę słowa wypowiedzianego, porównania przecież tak charakterystycznego dla apologetów, a zaczerpniętego przez nich od Filona z Aleksandrii.²⁵¹

Głoszenie przez św. Ireneusza koncepcji zrodzenia Logosu jeszcze przed początkiem aktu kreacji, rezygnacja z rozróżnienia pomiędzy Logosem wewnętrznym i Logosem zewnętrznym, nie oznacza jednak, że odszedł on całkowicie od modelu Filona zawierania się Logosu w Bogu jako Bożej Myśli i Rozumu. Uzasadniając konieczność istnienia Syna w Ojcu apologeta głosił, że Bóg musi posiadać w sobie Logos, ponieważ jest bytem myślącym i racjonalnym. Co więcej, głosił tożsamość Myśli – Logosu z Bogiem Ojcem. W *Adversus haereses* pisał: „Bóg jest całkowicie myślą i całkowicie Słowem, więc myśli to, co wyraża i wyraża to, co myśli. Jego myśleniem jest Słowo, a Słowo jest Jego Rozumem, zaś Rozumem ogarniającym wszystkie rzeczy jest sam Ojciec.”²⁵²

W powyższym fragmencie zwracają uwagę stwierdzenia, że Bóg jest utożsamiony z Logosem i pomiędzy Nim a Logosem nie ma istotnej różnicy. Dalej: Bóg zawiera w sobie Rozum, myślenie i Logos; musi tak być, ponieważ Bóg jest bytem rozumnym i myślącym. Istnienie Logosu wyprowadza zatem św. Ireneusz – podobnie jak czynią to inni apologety – z faktu rozumności Boga. W cytowanym ustępie uwidacznia się jednak także odmiennność poglądów hierarchy w stosunku do współczesnych mu teologów. Jest on głęboko przekonany, że pomiędzy Myślą Boga a Logosem wyrażającym Myśl nie ma różnicy, gdyż „Bóg myśli to, co wyraża i wyraża to, co myśli”. Innymi słowy Logos wewnętrzny, który jest Myślą i Rozumem Boga i Logos zewnętrzny, wyrażający myśli Boga, są ze sobą identyczne. W Logosie Myśl znajduje swój

²⁵¹ IRENÄUS_1, DES HEILIGEN. *Fünf Bücher gegen die Häresien. Buch I-III.* II., 28. 4-7. Band. 1. ed. [uebersetzt von E. Klebba]. Kempten-Muenchen : Verlag der Jos. Kösel, 1912. p. 180-183. IRENÄUS_1, DES HEILIGEN. *Fünf Bücher gegen die Häresien. Buch I-III.* II., 13. 8. Band. 1. ed. [uebersetzt von E. Klebba]. Kempten-Muenchen : Verlag der Jos. Kösel, 1912. p. 128.

²⁵² IRENÄUS_1, DES HEILIGEN. *Fünf Bücher gegen die Häresien. Buch I-III.* II., 28. 5. Band. 1. ed. [uebersetzt von E. Klebba]. Kempten-Muenchen : Verlag der Jos. Kösel, 1912. p. 180-181.

wyraz, a z kolei wypowiedziany Logos jest tożsamy z wyrażaną Myślą. W kolejnym zdaniu św. Ireneusz zrównuje z sobą Bożą Myśl, Rozum i Logos. Bóg myśli Słowami, i w związku z tym Słowa są przejawem Rozumu Boga. Tym Rozumem jest właśnie Logos. Następnie apologeta utożsamia Rozum z samym Bogiem, a ponieważ Rozum to zarazem Myśl i Logos, więc Bóg jest również tożsamy z Myślą i Logosem. Końcówka zdania brzmi w sposób niemal stoicki: „Rozumem ogarniającym wszystkie rzeczy jest sam Ojciec”. Jeśli więc Rozum i Logos to jedno, należy stwierdzić, że Logos ogarnia sobą wszystkie rzeczy.

Rezygnacja apologety z porównania zrodzenia Logosu przez Boga do aktu wyrażenia słowa przez człowieka – porównania stosowanego chętnie przez pisarzy chrześcijańskich (np. Ignacego z Antiochii, Justyna, Tertuliana) zaczerpniętego przez nich od Filona z Aleksandrii – oraz paradoksalność stanowiska głoszącego niezmienną Logosu przy jednoczesnym stwierdzeniu zrodzenia Logosu (zrodzenie oznacza wszak pewną zmianę w bytowaniu bytu, który został zrodzony) doprowadziło św. Ireneusza do wniosku, że istota narodzin Logosu, sposób w jaki Logos wyłania się z Ojca, jest niepoznawalną tajemnicą. „Gdyby więc kto zechciał nas spytać, w jaki sposób Syn został wydany przez Ojca, wówczas odpowiemy mu: Jego wyłonienie lub zrodzenie lub wynikanie lub otworzenie, jakkolwiek nie określilibyśmy jego niewysłowionego zrodzenia, nikomu nie jest znane, ani Walentinusowi, ani Saturninosowi, ani Bazylidesowi, ani Aniołom lub Archaniołom, ani Zwierzchnościom, ani Władzom, lecz wyłącznie Ojcu, który wydał Syna i Synowi, który z Ojca został wyłoniony.”²⁵³ Można zauważyć, że dla św. Ireneusza określenie sposobu w jaki Syn wyłania z Ojca nie jest najistotniejsze, być może dlatego, że żadne z tych określeń - w jego przekonaniu - nie oddaje prawidłowo sposobu zrodzenia Syna przez Ojca. Jedynie gnostycy, uważający się za mądrych sądzą, że można na ten temat coś powiedzieć, dlatego też tworzą, systemy, które mają za zadanie opisać wydzielenie Syna z Ojca. Według biskupa Lyonu ich postępowanie jest niewłaściwe, a „oni sami nie są przy zdrowych zmysłach”, na dodatek są zarozumiali, ponieważ mówią o czymś, czego nie można wyrazić słowami. Św. Ireneusz przeciwstawia gnostykom swoją teologię uznającą nieprzeniknioną tajemnicę zrodzenia

²⁵³ IRENÄUS_1, DES HEILIGEN. *Fünf Bücher gegen die Häresien. Buch I-III.* II. 26. 6. Band. 1. ed. [uebersetzt von E. Klebba]. Kempten-Muenchen : Verlag der Jos. Kösel, 1912. p. 181.

Logosu z Boga. Jedynym bytem w kosmosie znającym tajemnicę narodzin Logosu jest sam Bóg Ojciec.

Według św. Ireneusza Syn jest Panem na równi z Bogiem Ojcem. Zrodzenie Syna z Boga oznacza, że Syn sam musi być Bogiem: „Ojciec jest Bogiem i Syn jest Bogiem, bo wszystko co zostało zrodzone z Boga, jest Bogiem”. Apologeta nie używa też charakterystycznego dla Filona z Aleksandrii określenia „*drugi Bóg*”. Dlatego nie dostrzegamy u niego nauczania o podporządkowaniu Syna Bogu Ojcu, które można spotkać u innych myślicieli chrześcijańskich tamtego okresu. Zaznacza on jednak, że boskość Syna Bożego nie jest równoznaczna z dzieleniem przez Niego substancji Ojca i mocy Boga, gdyż pod względem substancji „jeden jest tylko Bóg”. Syn jest Bogiem, „gdy chodzi o ekonomię naszego zbawienia. Właśnie ze względu na ekonomię zbawienia istnieje Ojciec i Syn”. Następnie biskup Lyonu stwierdza, że Ojciec daje Synowi „tron wiekuistego królestwa”, przez co należy chyba rozumieć, że Bóg Ojciec nadaje Synowi rangę Boga – władcy. Syn Boży zostaje namaszczoney na władcę Duchem Świętym, a więc w Jego podniesieniu do rangi króla wszechświata bierze udział trzecia Osoba Trójcy Świętej. W Królestwie Syna Bożego znajdują się także prorocy, apostołowie, ludzie sprawiedliwi oraz wszyscy Jego uczniowie, ponieważ również oni zostali namaszczeni Duchem Boga na współwładców Bożego Królestwa. Jednak namaszczenie Syna na władcę jest zdecydowanie bardziej znaczące niż namaszczenie na współwładców proroków, sprawiedliwych i apostołów.²⁵⁴

Nauka św. Ireneusza o boskości Syna Bożego nie jest, jak widać, do końca jasna. Z jednej strony bowiem podkreślał on samodzielne istnienie Syna – Logosu przed aktem stwórczym i pojawieniem się Syna Boga w świecie ludzi, a więc istnienie niezależne od aktywności zbawczej i twórczej Boga. Z drugiej zaś wydaje się, że on, podobnie jak inni apologety, uważał, że rozróżnienie pomiędzy Ojcem i Synem następuje ze względu na ekonomię stworzenia i zbawienia, a więc ze względu na ową stwórczą i zbawczą aktywność Boga. Trudno również wytłumaczyć dlaczego Syn – Logos raz jest utożsamiany przez apologetę z Bogiem, gdy św. Ireneusz zrównuje Rozum, Myśl i Logos z samym Bogiem, a innym razem dowiadujemy się, że Syn nie dzieli jednej substancji z

²⁵⁴ IRENEUSZ Z LYONU. 1997. *Wykład nauki apostoelskiej*. 43. 1. ed. [przeł. W. Myszor]. Kraków : WAM, 1997. p. 65-66.

Ojcem. Utożsamiając Logos z Bogiem hierarcha wydaje się zbliżać do koncepcji modalistycznej, zgodnie z którą Syn Boży jest jedynie manifestacją Ojca, gdyż sugeruje, że różnica pomiędzy Ojcem i Synem jest różnicą funkcji. Wszelako wtedy, gdy apologeta pisze o Bogu dającym tron swego Królestwa Synowi, zdaje się być pod wpływem koncepcji głoszącej, iż bóstwo Chrystusa zostało nadane Mu przez Boga (adopcjanzm).

W tym miejscu trzeba zauważyć jeszcze inną trudność powstającą przy interpretacji dzieł św. Ireneusza. Jak wyżej wspomniano, nie używał on w stosunku do Syna - Logosu filońskiego określenia „*drugi Bóg*”, dystansując się w ten sposób od subordynacjonizmu. Z drugiej jednak strony zaprzeczył także jedności substancjalnej Ojca i Syna. Skoro zatem substancja Syna nie jest substancją Ojca, więc Ojciec i Syn są dwoma odrębnymi bytami, z czego mogłoby wynikać, że istnieją dwie boskie substancje, a więc dwa bóstwa. Logiczne w tym miejscu będzie postawienie pytania, jaki jest status boskości tych bóstw. Powiedzieliśmy wyżej, że apologeta odrzucał pojęcie mniejszego, „*drugiego Boga*”, podporządkowanego Bogu Najwyższemu. a z tego mogłoby wynikać, iż istnieje dwóch równorzędnych Bogów. Oczywiście Ireneusz był daleki od takich poglądów, choć z pewnych jego wypowiedzi można by je wyprowadzić. Chcąc uniknąć podejrzeń o głoszenie nauki o dwóch Bogach, apologeta z Galii powinien był przyjąć koncepcję jedności substancjalnej Ojca i Logosu, ale tego, jak wiemy, nie uczynił, podkreślał w zamian za to równość Logosu i Boga Ojca, która jednak nie ma u niego ugruntowania w nauce o jedności substancji. Niewykluczone, że apologeta negując jedność i wspólność substancji Logosu i Boga pragnął w ten sposób odciąć się od poglądów głoszących, iż Syn Boży i Duch są jedynie manifestacjami Boga. Jednakże jeśli chodziło mu o zaznaczenie odrębności osobowej Ojca i Syna, to należy stwierdzić, że realizacja tego planu wyszła dość dwuznacznie. Najwyraźniej zabrakło apologetce odpowiednich narzędzi w jego teologicznym warsztacie do jasnego wyrażenia własnych intencji. Jego poprzednicy, jeśli pragnęli odciąć się od modalizmu, głosili subordynacjonizm. Widać to bardzo dobrze na przykładzie św. Justyna męczennika głoszącego istnienie dwóch bytów, to znaczy Ojca i Syna. Dla uniknięcia nauki o dwóch równorzędnych Bogach św. Justyn, nie znając nauki o jedności substancjalnej boskich Osób (prawdopodobnie pojawiła się ona dopiero w III w. u Tertuliana), głosił podległość Logosu Bogu Najwyższemu, odróżniając przy tym bóstwo Logosu i

bóstwo Boga.²⁵⁵ Dzięki swej nauce św. Justyn mógł stwierdzić, że Bóg i Logos są odrębnymi bytami, a więc uniknąć modalizmu, nie popadając również w dwubóstwo. W ten sposób postępowali też inni apologetyci II wieku nie będący modalistami.

Św. Ireneuszowi taka teologia najwyraźniej nie odpowiadała. Zależało mu na tym, aby dowartościować Osobę Syna Bożego, zrównując Jego bóstwo z bóstwem Ojca, nie popadając przy tym ani w dwubóstwo, ani w modalizm. Efekt poczynił biskupa Lyonu nie był co prawda zadawalający, ponieważ zabrakło mu najwyraźniej odpowiedniego warsztatu teologicznego. Niewątpliwie jednak zapoczątkował on rozważania prowadzące do nauki o jedności substancjalnej boskich osób. Jego intencje w tym względzie odczytał Tertulian, który starał się ominąć problemy powstałe w myśli apologety z Galii, budując odpowiedni warsztat do tego typu rozważań.

Św. Ireneusz, podobnie jak i inni apologetyci, uważa Syna Bożego za pośrednika w tworzeniu świata przez Boga Ojca, a tym samym współkreatora kosmosu. Przez swojego Syna Bóg uczynił niebo i ziemię wprowadzając w nie harmonię, dzięki której nawet poganie mogą poznać prawdę o Bogu, gdyż harmonijnie ukształtowane stworzenie wskazuje na Tego, który je powołał do istnienia. W ten sposób jeszcze przed objawieniem prawdy prorokom i apostołom przez Boga, człowiek mógł poznawać Go na drodze naturalnej, czyli za sprawą objawienia się Boga w Jego dziełach.²⁵⁶ Bóg przez swojego Syna stworzył nawet to, co nigdy nie istniało czyli materię. Zdaniem biskupa materia nie istniała odwiecznie w żadnej formie, tzn. nie istniała ani w Bogu, jak twierdził Tacjan Syryjczyk,²⁵⁷ ani na zewnątrz Boga, jak twierdzili filozofowie greccy i chrześcijańscy przed Ireneuszem. Bóg stworzył świat *ex nihilo*, bez jakiegokolwiek pierwotnej substancji, która mogłaby posłużyć Bogu za tworzywo. Św. Ireneusz pisze: „Przypisujemy stworzenie materii świata sile i

²⁵⁵ JUSTYN, ŚWIĘTY, FILOZOF I MĘCZENNIK. 1926. Dialog z żydem Tryfonem. In: *Apologja. Dialog z żydem Tryfonem*. 1. ed. [przeł. ks. A. Lisiecki]. Poznań : Fiszer i Majewski Księgarnia Uniwersytecka, 1926. 48. 2 [p. 178]; 36. 2 [p. 138]; 128. 4 [p. 330-332]; 56. 11 [p. 193-194]; 61. 1 [p. 207-208]; 60. 5 [p. 207]; 57. 3 [p. 199].

²⁵⁶ IRENÄUS_1, DES HEILIGEN. *Fünf Bücher gegen die Häresien. Buch I-III*. II. 9. 1. Band. 1. ed. [uebersetzt von E. Klebba]. Kempten-Muenchen : Verlag der Jos. Kösel, 1912. p. 115.

²⁵⁷ TACJAN SYRYJCZYK. 2004. Mowa do Greków. 5. 2. In: *Pierwsi apologetycy greccy*. ed. 1. [tł. ks. L. Misiarczyk]. Kraków : Wydawnictwo M, 2004.

woli najwyższego Boga, Jest to wiarygodne, do przyjęcia i rozumne. W związku z tym mówi Prawo: «*Co jest niemożliwe u ludzi jest możliwe u Boga*». Ludzie nie mogą uczynić czegoś z niczego, lecz potrzebują do tego już istniejącej materii. Bóg zaś tym przede wszystkim góruje nad człowiekiem, że sam wynalazł materię swego stworzenia, której przedtem nie było.”²⁵⁸ Warto zauważyć, że to właśnie u św. Ireneusza po raz pierwszy pojawia się w teologii chrześcijańskiej koncepcja stworzenia *ex nihilo*. Biskup Lyonu przekonuje, że koncepcja ta jest do przyjęcia i nie jest sprzeczna z racjami rozumu. Najwyraźniej zatem nie był to pogląd wówczas zbyt popularny nawet wśród chrześcijan, zwłaszcza tych, którzy byli wychowani w tradycji greckiej, przyjmującej odwieczne istnienie materii.

Syn Boży powołał zatem do bytu rzeczy, których wcześniej nie było, obdarzając je ciałem, a wraz z tym nadając im byt rzeczywisty. W *Wykładzie nauki apostolskiej* czytamy: „Jest jeden Bóg, niestworzony, niewidzialny, stwórca wszystkiego, ponad którym nie ma innego Boga i po którym nie ma innego Boga. Bóg jest rozumnym bytem i dlatego przez Rozum-Logos uczynił to, co stworzył. I duchem jest Bóg i dlatego przez Ducha wszystko upiększył. W ten sposób mówi także prorok: «Przez słowo Pana stały się niebiosy i przez jego ducha wszelka ich moc». Tak więc, skoro Słowo umacnia, to jest tworzy rzeczy cielesne i obdarza istnieniem, a Duch porządkuje różnorodność mocy, słusznie Słowem nazywa się Syna a Ducha Mądrością Bożą. (...) Ponad wszystkim bowiem jest Ojciec, przez wszystkich zaś Słowo – przez nie wszystko się stało od Ojca, we wszystkim zaś Duch, który woła Abba, Ojcze i który kształtuje człowieka na podobieństwo Boże.”²⁵⁹ Syn Boży przewyższa wszystkie byty stworzone jako ich stwórca. Będąc ich przyczyną tworzącą zdecydowanie różni się od nich, bowiem przyczyna różni się od skutków powstałych w wyniku jej działania. Syn jest niestworzony, bez początku i bez końca, samowystarczalny, zaś byty stworzone miały początek i mogą mieć także swój koniec, jeśli taka

²⁵⁸ IRENÄUS_1, DES HEILIGEN. *Fünf Bücher gegen die Häresien. Buch I-III*. II. 10. 4. Band. 1. ed. [uebersetzt von E. Klebba]. Kempten-Muenchen : Verlag der Jos. Kösel, 1912. p. 118.

²⁵⁹ IRENEUSZ Z LYONU. 1997. *Wykład nauki apostolskiej*. 5. 1. ed. [przeł. W. Myszor]. Kraków : WAM, 1997. p. 26-27.

będzie wola ich Stwórcy. Dlatego byty stworzone są zależne od Syna zarówno w swym zaistnieniu jak i trwaniu.²⁶⁰

Wyjątkowym aktem stwórczym Boga Ojca, Syna i Ducha było stworzenie człowieka, który zamieszkał w raju. Według świętego hierarchy raj był szczególnym miejscem na ziemi, gdzie panowały najbardziej dogodne warunki do życia. Łagodny klimat sprawiał, że rajski ogród obfitował w pokarm, roślinność i owoce. Najważniejsze zaś było to, że po raju przechadzał się sam boski Logos, rozmawiając z człowiekiem. Syn Boży zapewnił ludzi o swojej opiece, wiecznej obecności wśród nich. Obiecał też nieustannie uczyć ich tego, co dobre i zgodne z wolą Boga: „Człowiek był (...) dzieckiem i trzeba było, aby wzrastając doszedł do doskonałości. Aby wychowanie i wzrost stały się dla niego przyjemne, przygotowano dla niego lepsze miejsce (...) i nadano mu nazwę raju. Raj tak oto był piękny i dobry: Słowo Boże przechadzało się stale i rozmawiało z człowiekiem zapowiadając rzeczy przyszłe, które mają nastąpić, ponieważ będzie zamieszkiwało i rozmawiało z nim i będzie z ludźmi ucząc ich sprawiedliwości. Człowiek był jeszcze dzieckiem i miał niedojrzałą wolę, dlatego łatwo został zwiedziony przez uwodziciela.”²⁶¹ Uwodzicielem, o którym pisze biskup Lyonu był jeden z aniołów, który pozazdrościwszy człowiekowi darów danych mu przez Boga, zapalał wielką nienawiścią do ludzi i przebiegle nakłonił ich do nieposłuszeństwa wobec Stwórcy. Konsekwencją naruszenia Bożej woli człowiek został wypędzony z Raju, aby wieść odtąd życie pełne trosk i cierpienia, zaś zło, którego stał się przyczyną, rozpełzło się po świecie.²⁶²

Św. Ireneusz podkreśla jednak, że pomimo upadku człowieka Syn Boży nie odwrócił się od niego, lecz zaczął przygotowywać ludzi do uczestnictwa w ekonomii zbawienia. Realizując plan zbawienia, Syn Boży nieustannie interweniował w historię ludzkości wskazując potomkom Adama i Ewy drogę pojednania z Bogiem oraz ratując ich z różnych opresji. Piszac o jedności obu Testamentów, Starego i Nowego, lyoński hierarcha zaznacza, że Chrystus

²⁶⁰ IRENÄUS_1, DES HEILIGEN. *Fünf Bücher gegen die Häresien. Buch I-III.* III. 8. 2-3. Band. 1. ed. [uebersetzt von E. Klebba]. Kempten-Muenchen : Verlag der Jos. Kösel, 1912. p. 226.

²⁶¹ IRENEUSZ Z LYONU. 1997. *Wykład nauki apostoelskiej.* 12. 1. ed. [przeł. W. Myszor]. Kraków : WAM, 1997. p. 35.

²⁶² IRENEUSZ Z LYONU. 1997. *Wykład nauki apostoelskiej.* 17-18. 1. ed. [przeł. W. Myszor]. Kraków : WAM, 1997. p. 38-39.

wielokrotnie objawiał się ludziom, a szczególnie patriarchom i prorokom, pouczając o swoich zamierzeniach. Darował ludziom prawo jako przewodnika i wychowawcę dając tym wyraz pedagogii zbawienia. Zagładzeniom tym św. Ireneusz poświęca wiele miejsca w czwartej księdze *Adversus haereses*.²⁶³ Kulminacją ekonomii zbawienia stało się Wcielenie Syna Bożego, Jego śmierć i chwalebne zmartwychwstanie.

Chrystologiczna refleksja św. Ireneusza z Lyonu, który jeden z aspektów próbowano powyżej ukazać, bez wątpienia stanowi ważny etap w rozwoju dogmatycznej świadomości Kościoła pierwszych wieków. Jej znaczenie w dziele sformułowania nicejskiego Symbolu Wiary w kwestii odnoszącej się do osoby Syna Bożego i Zbawiciela Jezusa Chrystusa jest niepodważalne. W głównych dziełach swego autorstwa, przede wszystkim zaś w *Przeciw herezjom* oraz *Wykładzie nauki apostoelskiej*, biskup Lyonu zaprezentował się jako obrońca ortodoksji. Polemika z gnostykami wszelkiej maści była dla niego okazją do przedstawienia nauki o Synu Bożym, „zrodzonym, a nie uczynionym, współistotnym Ojcu, przez którego wszystko się stało, co jest w niebie i co jest na ziemi, który dla nas ludzi i dla naszego zbawienia zstąpił i przyjął ciało, stał się człowiekiem.”²⁶⁴

Relacje między Bogiem Ojcem i Synem Bożym są dla św. Ireneusza punktem wyjścia do syntetycznego spojrzenia na ekonomię zbawienia człowieka. Bóg przez Słowo stworzył pierwszego człowieka „na swój obraz i podobieństwo” (Rdz. 1, 26-27), aby on miał udział w nieśmiertelności i nieskazitelności. Jednakże nieposłuszeństwo Adama zniweczyło ten plan. Odnowienie planu Bożego wobec człowieka zrealizował Boski Logos. Odpierając koncepcję gnostycką, według której twórca świata (demiurg) jest kimś innym niż Bóg, a zbawienie polega wyłącznie na wiedzy (gnose) uwalniającej ciało, św. Ireneusz łączy w teologii jedność Boga, który nie tylko stworzył ludzkość, ale także odkupił oraz eksponuje jedność człowieka, który cały został powołany do stanu boskiego.

²⁶³ IRENÄUS_2, DES HEILIGEN. *Fünf Bücher gegen die Häresien. Buch IV-V.* IV. 9. 20. Band. 1. ed. [uebersetzt von E. Klebba]. Kempten-Muenchen : Verlag der Jos. Kösel, 1912. p. 24-73.

²⁶⁴ WYZNANIE WIARY 318 OJCÓW. In: *Dokumenty Soborów Powszechnych (325-787)*. Tom I. ed. 1. [red. A. Baron, H. Pietras]. Kraków : Wydawnictwo WAM-Księża Jezuici, 2007. p. 25.

Wykaz literatury

- ALTANER, B. - STUIBER, A. *Patrologia: życie, pisma i nauka Ojców Kościoła*. 1. ed. [przeł. P. Pachciarek]. Warszawa : PAX, 1990. p. 732. ISBN 83-211-1079-7.
- BALWIERZ, M. 1986. Stosunek św. Ireneusza do innowierców. In: *Vox Patrum*. Lublin : KUL, 1986, Vol. 6., No. 10., p. 137-163. ISSN 0860-9411.
- CZĘSZ, B. 1984. Schemat polemiki z Marcjonem u Ireneusza z Lyonu i Eznika z Kolb. In: *Vox Patrum*. Lublin : KUL, 1984, Vol. 4., No. 6-7., p. 71-80. ISSN 0860-9411.
- CZĘSZ, B. 2010. *Związek Ducha Świętego z Kościołem w ujęciu św. Ireneusza i w interpretacji montanistycznej*. 2. ed. Poznań : Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział teologiczny, 2010. p. 262. ISBN 978-83-6188-481-1.
- PHILO_1. 1993. Allegorical Interpretation II. Book 3. In: *The Works of Philo Judaeus*. [online]. [transl. from the Greek by Ch. D. Yonge]. London : H. G. Bohn, 1854-1890. [2015-12-07]. Dostępny w: <http://www.earlychristianwritings.com/yonge/book3.html>.
- PHILO_2. 1993. Allegorical Interpretation III. Book 4. In: *The Works of Philo Judaeus*. [online]. [transl. from the Greek by Ch. D. Yonge]. London : H. G. Bohn, 1854-1890. [2015-12-07]. Dostępny w: <http://www.earlychristianwritings.com/yonge/book4.html>.
- PHILO_3. 1993. On Dreams, That They are God-Sent. Book 21. In: *The Works of Philo Judaeus*. [online]. [transl. from the Greek by Ch. D. Yonge]. London : H. G. Bohn, 1854-1890. [2015-12-07]. Dostępny w: <http://www.earlychristianwritings.com/yonge/book21.html>.
- PHILO_4. 1993. On the Virtues. Book 31. In: *The Works of Philo Judaeus*. [online]. [transl. from the Greek by Ch. D. Yonge]. London : H. G. Bohn, 1854-1890. [2015-12-07]. Dostępny w: <http://www.earlychristianwritings.com/yonge/book31.html>.
- HAMMAN, A. G. 1990. *Życie codzienne pierwszych chrześcijan*. 1. ed. [przeł. A. Guryn, U. Sudolska]. Warszawa : PAX, 1990. p. 336. ISBN 83-211-1059-2.
- IRENÄUS_1, DES HEILIGEN. 1912. *Fünf Bücher gegen die Häresien. Buch I-III*. I. Band. 1. ed. [uebersetzt von E. Klebba]. Kempten-Muenchen : Verlag der Jos. Kösel, 1912. p. 322.

- IRENÄUS_2, DES HEILIGEN. 1912. *Fünf Bücher gegen die Häresien. Buch IV-V. II. Band.* 1. ed. [uebersetzt von E. Klebba]. Kempten-Muenchen : Verlag der Jos. Kösel, 1912. P. 1-260.
- IRENEUSZ Z LYONU. 1997. *Wykład nauki apostołskiej.* 1. ed. [przeł. W. Myszor]. Kraków : WAM, 1997. p. 120. ISBN 83-7097-339-6.
- JUSTYN, ŚWIĘTY, FILOZOF I MĘCZENNIK. 1926. Dialog z żydem Tryfonem. In: *Apologia. Dialog z żydem Tryfonem.* 1. ed. [przeł. ks. A. Lisiecki]. Poznań : Fiszer i Majewski Księgarnia Uniwersytecka, 1926. S. 95-351.
- PADOVESE, L. 1994. *Wprowadzenie do teologii patrystycznej.* 1. ed. [przeł. A. Baron]. Kraków : WAM, 1994. p. 201. ISBN 83-7097-092-3.
- RAUSCHEN, G., *Zarys patrologii ze szczególnym uwzględnieniem historii dogmatów.* 1.ed. [przeł. ks. J. Gajkowski].Warszawa : Skład Główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, 1904. p. 234 + 12 (Rejestr).
- ROMANOWSKI, W. 1933. Nauka św. Ireneusza Lyońskiego o Kościele. In *Elpis.* Warszawa. 1933, Vol. 7., p. 149-160.
- ŚPIKOWSKI, W. 1933. Polemika św. Ireneusza z gnostykami o Bogu. In: *Collectanea Theologica.* Lwów, 1933, Vol. 14., No. 1-2., p. 38-92, p. 389-522.
- TACJAN SYRYJCZYK. 2004. Mowa do Greków. In: *Pierwsi apologetycy greccy.* ed. 1. [tł. ks. L. Misiarczyk]. Kraków : Wydawnictwo M, 2004. ISBN 978-83-7595-608-5.
- WYZNANIE WIARY 318 OJCÓW. In *Dokumenty Soborów Powszechnych (325-787).* Tom I. ed. 1. [red. A. Baron, H. Pietras]. Kraków : Wydawnictwo WAM-Księża Jezuici, 2007. p. 24-25. ISBN 978-83-7318-900-3.

THE PERSON OF JESUS CHRIST IN RELATION TO GOD THE FATHER ACCORDING TO ST. IRENAEUS OF LYONS

Artur ALEKSIEJUK, lecturer, Katedra Prawosławnej Teologii Dogmatycznej i Moralnej, Wydział Teologiczny, Chrześcijańska Akademia Teologiczna, ul. Miodowa 21c, 00-246 Warszawa, Poland, ks.artur.aleksiejuk@gmail.com

Abstract

St. Irenaeus Christological reflection, whose essential aspect is defining the relationship between the hypostases of God the Father and God the Son (the Logos of God), is an important step in the development in the Church's dogmatic consciousness of the first centuries. Its significance in the work of forming the Nicene Creed in the question relating to the person of God the Son and Saviour Jesus Christ is undisputed. The Bishop of Lyons shows himself to be a defender of orthodoxy in his main works, *Against Heresies* and *The Demonstration of the Apostolic Teaching*. Polemics with Gnostics of all persuasions served as an occasion for him to present the teaching about the Son of God "begotten and not made, being of one substance with the Father, by whom all things were made both in heaven and on earth, who for us men and for our salvation came down and was incarnate and became man" (The Creed of the First Ecumenical Council in Nicaea, 325). The relations between God the Father and God the Son are for St. Irenaeus the starting point to a synthetic view of the economy of the salvation of man. God, through the Word, created the first man "in His image and likeness" (Gen 1:26-27), in order that he would partake in immortality and perfection. However, Adam's disobedience destroyed this plan. The restoration of God's plan for man is realized by the Logos of God. In response to the Gnostic concept, according to which the creator of the world (demiurge) is someone other than God and salvation is dependant exclusively on knowledge (gnosis) which releases the body, St. Irenaeus includes in theology the unity of God, who not only created humankind, but who also redeemed and displayed the unity of the human person, which as a whole is called to the divine state.

Keywords

St. Irenaeus of Lyon's Christology, St. Irenaeus of Lyons, incarnation, unity, council